

Pascal's Wager under Critical Scrutiny: An Examination of the Epistemological, Ethical, and Metaphysical Dimensions in the Philosophy of Religion

Seyyed Mohammad Hossein Abbasi*

Abstract

Pascal's Wager is one of the prominent arguments in the philosophy of religion that, by relying on a rational calculation of cost and benefit, presents belief in God as a justified and reasonable option. The argument is based on the assumption that even if the probability of God's existence is low, belief in Him remains the most rational strategy from the perspective of ultimate benefit since its potential gain is infinite while the loss of disbelief is grave and irreparable. This study, through an analytical–conceptual and critical approach, examines the capacities and limitations of this argument in three dimensions: epistemological, ethical, and metaphysical. In the epistemological dimension, the distinction between belief and faith shows that the promise of salvation is linked to faith rather than belief, and belief, as a mental and cognitive state, is essentially involuntary and cannot be genuinely formed merely on the basis of pragmatic calculation. Ethically, adopting religion out of self-interest may lead to insincerity and hypocrisy. Metaphysically, the problem of many gods and religious pluralism undermines the validity of the argument. The study concludes that Pascal's Wager, rather than convincing non-believers, primarily reinforces pre-existing faith commitments and lacks sufficient force as a foundational justification for religious belief.

Keywords: Pascal's Wager, Ethics of Belief, Epistemology of Religious Belief, Religious Pluralism, Pragmatic Reasoning.

*Undergraduate Student of Philosophy, Department of Philosophy, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran, abbasi.mhmdhossein@gmail.com

Date Received: 08/09/2025, Date of Acceptance: 29/10/1404

 Copyright©2010, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

Pascal's Wager under Critical Scrutiny: An Examination of the Epistemological, Ethical, and Metaphysical Dimensions in the Philosophy of Religion

Extended abstract

The question of whether belief in God can be rationally justified remains one of the central and most controversial issues in contemporary philosophy of religion. Pascal's Wager offers a distinctive approach by appealing not to theoretical arguments such as ontological, cosmological, or teleological proofs, but to a practical, decision-theoretic reasoning based on expected utility. According to Pascal, even if the probability of God's existence is low, the rational agent should choose belief, since the potential gain—eternal bliss—is infinite, while the loss of disbelief, if God exists, would be infinite and irreparable. This article critically examines the epistemological, ethical, and metaphysical dimensions of Pascal's Wager through an analytical–conceptual approach. The study also situates Pascal's reasoning within the broader historical and intellectual context of seventeenth-century rational theology, showing how his probabilistic approach reflects both the mathematical innovations of his time and the crisis of faith in early modern Europe.

From an epistemological perspective, the study argues that Pascal's reasoning fails to provide an adequate basis for genuine faith. A crucial distinction is drawn between belief and faith: while belief is a cognitive attitude responsive to evidence, faith, in the theistic sense, implies trust, commitment, and a transformation of the whole person. Salvation, according to traditional theistic frameworks, is linked to faith rather than mere belief. Moreover, belief, as a mental state, is not subject to direct voluntary control and thus cannot authentically arise from prudential calculation alone. Therefore, pragmatic reasons may justify the act of believing in a limited practical sense but cannot ground epistemically warranted belief. The paper further shows that this gap between practical rationality and epistemic justification reveals an important philosophical tension: if belief is not an act of the will, the Wager cannot bridge the divide between rational self-interest and genuine conviction. In this regard, the Wager resembles other voluntarist approaches in religious epistemology that overestimate the capacity of the will to command assent. From an ethical point of view, adopting religion for the sake of expected reward undermines the moral integrity of belief. Pascal's Wager, when viewed through the lens of the ethics of belief, risks reducing faith to a form of instrumental reasoning—treating God as a means to an end rather than as the ultimate good. Such an

approach can foster intellectual dishonesty and religious hypocrisy, where belief is motivated by fear or personal benefit rather than the pursuit of truth. In virtue-ethical terms, true religious belief must be grounded in intellectual virtues such as sincerity, humility, and a love of truth. Pascal's model, however, substitutes these virtues with utilitarian incentives, thereby diminishing the intrinsic moral value of faith. Socially, widespread acceptance of such reasoning could result in superficial religiosity and institutionalized hypocrisy, weakening the moral and spiritual fabric of religious life. The ethical critique thus emphasizes that faith, to be genuine, must arise from authenticity and moral integrity, not from prudential self-interest. In a broader sense, the Wager's ethical weakness demonstrates the difficulty of reconciling religious commitment with a purely consequentialist framework.

From a metaphysical perspective, the article highlights the well-known "many gods" objection, which exposes a critical flaw in Pascal's binary model ("God exists" / "God does not exist"). The actual religious landscape is pluralistic, encompassing diverse conceptions of God or the divine, each promising distinct rewards or punishments. Consequently, betting on one particular deity or religion—say, the Christian God of seventeenth-century Europe—cannot be rationally justified without assuming prior theological commitments. If multiple theistic frameworks are possible, then wagering on any single one carries the risk of infinite loss should another be true. This problem undermines the decision-theoretic coherence of Pascal's reasoning. Moreover, the Wager offers no epistemic or metaphysical criterion for preferring one religious option over another, making its practical utility negligible in a religiously plural world. The paper also notes that modern pluralist and comparative theologies further complicate Pascal's dichotomy by expanding the field of possible "divine options," making any singular bet epistemically arbitrary.

Conclusion

The study concludes that although Pascal's Wager possesses formal coherence and historical significance as a pioneering instance of pragmatic theism, it fails to provide a sufficient or independent justification for religious belief. Epistemologically, it cannot generate genuine faith; ethically, it risks promoting insincere and self-serving religiosity; and metaphysically, it collapses under the weight of religious pluralism. Nonetheless, the Wager retains heuristic and motivational value: rather than serving as a proof for God's existence, it may function as a psychological or rhetorical encouragement for believers in moments of doubt. Its enduring philosophical importance lies not in demonstrating the rationality of belief *ex nihilo*, but in revealing the interplay between reason, will, and faith

within the human condition. The analysis suggests that future philosophical engagement with Pascal's Wager should shift from its apologetic ambitions to its existential and phenomenological implications—namely, the way it illuminates the human quest for meaning amid uncertainty, the limits of rational calculation in matters of faith, and the paradox of belief that seeks both evidence and grace.

References

- The Holy Qur'an*. (2017). trans. by: Mahdi Fooladvand, Tehran: Organization of Islamic Propagation Printing Center. [In Persian]
- The Holy Bible* (New Testament) (2021). Today's Persian Version, Korean Bible Society, (Original work published 2012 by United Bible Societies). [In Persian]
- Alston, W. P. (1996). *Perceiving God: The Epistemology of Religious Experience*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Audi, R. (2011). *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*, 3rd edition, Routledge.
- Benton, M. A. (2018). "Pragmatic Encroachment and Theistic Knowledge", in: M. A. Benton, J. Hawthorne, & D. Rabinowitz (Eds.), *Knowledge, Belief, and God: New Insights in Religious Epistemology*, pp. 267–290, Oxford University Press.
- Bishop, J. (2007). *Believing by Faith: An Essay in the Epistemology and Ethics of Religious Belief*, Oxford: Oxford University Press.
- Brown, Colin (2005). *Philosophy and Christian Faith*, trans. by: Tatavous Mikaelian, Tehran: Elmi-Farhangi Publishing. [In Persian]
- Bréhier, Émile (2014). *A History of Seventeenth-Century Philosophy*, trans. by: Esmail Sa'adat, Tehran: Hermes Publishing. [In Persian]
- Hájek, A. (2022). "Pascal's wager", in: E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2022 ed.), Stanford University:
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/pascal-wager>.
- Jordan, J. (2006). *Pascal's Wager: Pragmatic Arguments and Belief in God*, Oxford University Press.
- Khosravi-Farsani, H., & Akbari, S. (2005). "A Critical Review of Pascal's Wager as an Argument for the Existence of God", *Religious Thought Journal*, 2(4), pp. 75–94. [In Persian]
- Küng, Hans (2021). *God in the Thought of Western Philosophers* (Vol. 1), trans. by: Hassan Ghanbari, Qom: University of Religions and Denominations. [In Persian]
- Mackie, J. L. (1982). *The Miracle of Theism: Arguments for and Against the Existence of God*, Clarendon Press.
- Majlesi, Mohammad-Baqer (1982 A.H.). *Bihar al-Anwar* (Vol. 10), Beirut: Al-Wafa Institute. [In Persian]

- Mesbah Yazdi, Mohammad-Taqi (2013). *The Relationship between Science and Religion*, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Morvarid, Mehdi., & Mahdavimehr, Hamed (2018). "An Analysis of the Essential Difference between Pascal's Wager and the Hadith of Debate between Imam Sadiq (a.s.) and Ibn Abi al-'Awja'", *Journal of Philosophy of Religion Studies*, 11(2), pp. 63–88. [In Persian]
- Naseri, M. (2011). "An Epistemological Introduction to the Critique of Pascal's Wager", *Journal of Religious Philosophy Studies*, 6(1), pp. 55–74. [In Persian]
- Palmer, Michael (2014). *About God*, trans. by: Naeimeh Pourmohammadi, Tehran: Elmi-Farhangi Publishing. [In Persian]
- Pascal, B. (1995). *Pensées*, trans. by: A. J. Krailsheimer, Penguin Classics. (Original work published 1670).
- Pasternack, L. (2012). "The Many Gods Objection to Pascal's Wager: A Decision-Theoretic Response", *International Journal for Philosophy of Religion*, 71(2), pp. 123–140.
- Plantinga, A. (2000). *Warranted Christian Belief*, Oxford: Oxford University Press.
- Saeidi, Mehdi., & Zadi-Yousefi, Yaghoob (2015). "The Objection of Many Gods and Pascal's Wager", *Journal of Philosophy of Religion*, 4 (Autumn and Winter), pp. 43–66. [In Persian]
- Salari, Zeynab (2021). *Betting on the Existence of God: An Epistemological Study of Pragmatic Arguments for Theism*, Tehran: Ta Publishing. [In Persian]
- Shahraini, M., & Raeisi, F. (2024). "Reinterpreting Pascal's Wager in Its Theological Context (Augustinian–Jansenist Tradition)", *Journal of Philosophy of Religion Studies*, 13(1), pp. 45–68. [In Persian]
- Sheikh Saduq (1980 A.H.). *Al-Tawhid*, Qom: Jame'at al-Mudarrisin. [In Persian]
- Shekarlahi, A. (2011). "A Comparative Study of the Principle of Exoneration and Pascal's Wager", *Philosophical Research Quarterly*, 9(3), pp. 45–62. [In Persian]
- Sober, Elliott (2023). *Core Problems of Philosophy*, trans. by: Reza Yaghoobi, Tehran: Kargadan Publishing. [In Persian]
- Warburton, Nigel (2022). *A Little History of Philosophy*, trans. by: Maryam Taghdisi, Tehran: Qoqnoos Publishing. [In Persian]
- Warman, J., & Efirid, D. (2021). "After Pascal's Wager: On Religious Belief, Regulated and Rationally Held", *International Journal for Philosophy of Religion*, 90(1), pp. 61–78. <https://doi.org/10.1007/s11153-021-09790-2>.
- Zagzebski, L. T. (1996). *Virtues of the Mind: An Inquiry into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge*, Cambridge University Press.

برهان شرطبندی پاسکال در بوته نقد: بررسی ابعاد معرفت‌شناختی، اخلاقی و متافیزیکی در فلسفه دین

سید محمدحسین عباسی*

چکیده

برهان شرطبندی پاسکال از استدلال‌های شاخص در فلسفه دین است که با تکیه بر محاسبه عقلانی سود و زیان، باور به خدا را به‌عنوان گزینه‌ای موجه معرفی می‌کند. مبنای آن بر این فرض استوار است که حتی با احتمال اندک وجود خدا، باور به او از منظر منفعت نهایی، معقول‌ترین راهبرد است؛ زیرا سود احتمالی آن نامتناهی و زیان عدم باور، سنگین و جبران‌ناپذیر خواهد بود. پژوهش حاضر با رویکرد تحلیلی - مفهومی و ارزیابی انتقادی، ظرفیت‌ها و محدودیت‌های این برهان را در سه بُعد معرفت‌شناختی، اخلاقی و متافیزیکی بررسی می‌کند. در بُعد معرفت‌شناختی، تمایز میان باور و ایمان نشان می‌دهد که پاداش اخروی بر ایمان مترتب است، نه بر باور. همچنین، باور به‌عنوان حالت ذهنی، امری غیراختیاری است و نمی‌تواند صرفاً بر مبنای محاسبه سود شکل گیرد. از منظر اخلاقی، پذیرش دین بر پایه مصلحت‌جویی می‌تواند به بی‌صدافتی و ریا بینجامد. در بُعد متافیزیکی نیز مسئله خدایان متعدد و تنوع ادیان، اعتبار این برهان را مخدوش می‌سازد. نتیجه آنکه برهان شرطبندی پاسکال بیش از آنکه اقناع‌کننده نامؤمنان باشد، نقش تقویتی برای باورهای پیشین دارد و به‌عنوان مبنای شکل‌گیری باور دینی، کفایت لازم را ندارد.

کلیدواژه‌ها: شرطبندی پاسکال، اخلاق باور، معرفت‌شناسی باور دینی، تکرر دینی، استدلال منفعت‌گرایانه.

* دانشجوی کارشناسی فلسفه، گروه فلسفه، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران،

abbasi.mhmdhossein@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۷

۱. مقدمه

مسئله عقلانیت باور به وجود خداوند یکی از بنیادی‌ترین و درعین حال مناقشه‌برانگیزترین مباحث در فلسفه دین معاصر است. این پرسش که آیا می‌توان از منظر عقلانی به وجود خداوند باور داشت، همواره در تعامل و تقاطع با حوزه‌هایی همچون معرفت‌شناسی، اخلاق باور و تحلیل‌های متافیزیکی قرار داشته است و به‌همین دلیل، توجه گسترده فیلسوفان تحلیلی را برانگیخته است. این مسئله نه‌تنها جنبه نظری و انتزاعی دارد، بلکه پیامدهای عملی و وجودی نیز برای فرد باورمند یا غیرمعتقد به‌همراه می‌آورد. در این بستر، برهان شرطبندی پاسکال جایگاهی ویژه یافته است، زیرا به‌جای اثبات وجود خداوند با استدلال‌های سنتی هستی‌شناختی، کیهان‌شناختی یا غایت‌شناختی، مسیر متفاوتی برمی‌گزیند و استدلال می‌کند که حتی در وضعیت تردید معرفتی، یعنی هنگامی که شواهد موجود برای اثبات یا رد وجود خداوند کفایت نمی‌کند، عقل عملی اقتضا می‌کند که فرد باور به خداوند را بر عدم باور ترجیح دهد (سعیدی و زادی‌یوسفی، ۱۳۹۴: ۶۳).

برهان پاسکال بر مبنای چارچوب نظریه تصمیم و محاسبه عقلانی سود و زیان شکل گرفته است. ایده اصلی آن چنین است که اگر خدا وجود داشته باشد و فرد به او ایمان آورد، پاداشی ابدی و نامتناهی نصیب وی خواهد شد.^۱ در مقابل، اگر خدا وجود نداشته باشد، باورمندی زیانی ناچیز یا حتی بی‌اهمیت در پی خواهد داشت. از سوی دیگر، بی‌ایمانی در صورت وجود خداوند، زیانی عظیم و جبران‌ناپذیر به همراه خواهد داشت (Jordan, 2006: 30-31). بدین ترتیب، از منظر عقلانیت ابزاری و رویکرد سودمحور، انتخاب باور به خداوند ظاهراً گزینه‌ای برتر و موجه است، حتی اگر احتمال صدق فرض وجود خداوند اندک باشد.^۲

با این حال، صرف انسجام صوری این الگو و سادگی محاسبه‌های آن برای پذیرش نتیجه کافی نیست. مجموعه‌ای از نقدها در حوزه‌های فلسفی مختلف مطرح شده که این استدلال را از جهات گوناگون به چالش می‌کشد. در بُعد معرفت‌شناختی، پرسش محوری آن است که آیا می‌توان به نحو صادقانه و حقیقی، باوری را صرفاً براساس پیامدهای احتمالی آن شکل داد؟ این نقد که گاه با بحث غیراختیاری بودن باور پیوند دارد، یادآور می‌شود که باور، برخلاف انتخاب‌های عملی، حالتی ذهنی است که مستلزم قانع شدن بر پایه شواهد است و نمی‌توان آن را صرفاً با اراده و محاسبه سود و زیان پدید آورد (Audi, 2011: 205-207).

از منظر اخلاق باور نیز نقدهای جدی مطرح شده است. پذیرش منفعت‌محورانه باور دینی ممکن است به نوعی بی‌صدافتی، ریا و نفاق بینجامد. اگر انگیزه اصلی فرد در انتخاب باور، دستیابی به پاداش یا پرهیز از مجازات باشد، نه جست‌وجوی حقیقت، آنگاه صداقت معرفتی و اخلاقی او در معرض تردید قرار می‌گیرد (Zagzebski, 1996: 157-159). این نقد بر جنبه هنجاری فرایند باورآوری تأکید دارد و تصریح می‌کند که باور صادقانه باید نتیجه مواجهه آزاد و صریح با شواهد و دلایل باشد، نه محصول محاسبه منفعت.

در بُعد متافیزیکی نیز برهان پاسکال با مشکل خدایان متعدد و تنوع ادیان روبه‌رو است. این نقد بر این نکته انگشت می‌گذارد که فرض دوگزینه‌ای «خدا یا بی‌خدا» در استدلال پاسکال، ساده‌سازی بیش‌ازحد واقعیت است، زیرا در جهان واقعی، نظام‌های اعتقادی متعددی وجود دارند که هر یک تصویری متفاوت از خدا یا خدایان ارائه می‌کنند و پاداش‌ها و مجازات‌های پس از مرگ را به شیوه‌های گوناگون تبیین می‌نمایند (Pasternack, 2012: 19-21)، بنابراین، حتی اگر چارچوب محاسبه سود و زیان پذیرفته شود، روشن نیست کدام دین یا خدای خاص باید موضوع شرط‌بندی قرار گیرد.

مرور پیشینه پژوهشی نشان می‌دهد که این نقدها هریک به‌طور جداگانه و در مطالعات پراکنده بررسی شده‌اند. برای نمونه در ادبیات فارسی، خسروی فارسانی و اکبری (۱۳۸۴)، شکرالهی (۱۳۹۰)، سعیدی و زادی‌یوسفی (۱۳۹۴)، ناصری (۱۳۹۰)، و شهرآیینی و رئیس‌ی (۱۴۰۳) هرکدام از جنبه‌های متفاوت و مشخصی به این مسئله پرداخته‌اند. با این حال، کمتر پژوهشی تحلیلی هم‌زمان، نظام‌مند و میان‌رشته‌ای از هر سه بُعد معرفت‌شناختی، اخلاقی و متافیزیکی ارائه کرده است. مقاله حاضر با هدف پر کردن این خلأ علمی، ابتدا ساختار منطقی برهان شرط‌بندی پاسکال را بازسازی و مبانی نظری آن را در چارچوب نظریه تصمیم‌تیین می‌کند. سپس، با رویکرد تحلیلی-انتقادی، نقدهای معرفت‌شناختی با تأکید بر تمایز ایمان و باور، و رابطه میان اراده، صداقت و شکل‌گیری باور بررسی می‌شود. در ادامه، نقدهای اخلاقی با تمرکز بر پیامدهای منفعت‌محورانه پذیرش باور تحلیل می‌گردد و درنهایت، با تمرکز بر مسئله خدایان متعدد و تکثر دینی، ارزیابی متافیزیکی این برهان ارائه خواهد شد.

ساختار مقاله بدین ترتیب است: در بخش نخست، بازسازی ساختار برهان پاسکال و مبانی نظری آن در چارچوب نظریه تصمیم صورت می‌گیرد. بخش دوم به تحلیل نقدهای معرفت‌شناختی اختصاص دارد. بخش سوم به بررسی نقدهای اخلاقی می‌پردازد. در بخش چهارم، ارزیابی متافیزیکی برهان و مسئله خدایان متعدد طرح می‌شود. درنهایت، جمع‌بندی

و نتیجه‌گیری مقاله حدود کارایی این استدلال در دفاع عقلانی از باور دینی را روشن می‌سازد.

۲. معرفی و بازسازی ساختار برهان شرطبندی پاسکال

بلیز پاسکال (۱۶۲۳-۱۶۶۲)، ریاضی‌دان و متفکر فرانسوی، ایمان را نه محصول استدلال قیاسی، بلکه حاصل بصیرتی می‌داند که با قلب^۳ و شهود پیوند دارد (براون، ۱۳۸۴: ۵۴-۵۵؛ واربرتون، ۱۴۰۱: ۸۹). به باور او، عقل محض در تعیین سرنوشت ایمان ناتوان است؛ زیرا براهین فلسفی یا طبیعی برای اثبات وجود خدا بسیار پیچیده و شکننده‌اند. این براهین، حتی اگر لحظه‌ای اقناع کنند، دوام معرفتی ندارند و دیر یا زود در برابر شک فرو می‌ریزند (پامر، ۱۳۹۳: ۵۲۵؛ کونگ، ۱۴۰۰: ۱۳۹؛ بریه، ۱۳۹۳: ۱۶۵-۱۶۶). از همین رو، پاسکال به جای اثبات نظری خدا، به استدلالی عملی و احتیاطی روی آورد که بر محاسبه سود و زیان در نظریه تصمیم استوار است (سوبر، ۱۴۰۲: ۱۸۷).

مخاطب اصلی استدلال پاسکال کسانی‌اند که در حالت تعلیق معرفتی بسر می‌برند. به تعبیری آنان که نه دلایل کافی برای ایمان یافته‌اند و نه دلایل برای انکار خدا دارند. با این تفاسیر پرسش پاسکال عبارت بود از اینکه وقتی عقل سکوت می‌کند، کدام انتخاب عقلانی‌تر است: باور یا عدم باور؟ او در کتاب «اندیشه‌ها» چنین می‌نویسد:

خدا هست یا نیست. اما ما به کدام سو گرایش پیدا کنیم؟ عقل در اینجا هیچ‌چیز را تعیین نمی‌کند. شکافی بی‌نهایت ما را از حقیقت جدا می‌کند. بازی‌ای در انتهای این فاصله‌ی بی‌کران در حال انجام است که نتیجه‌اش یا شیر است یا خط. تو باید شرط ببندی... بیایید سود و زیان شرط بستن بر اینکه خدا هست را بسنجیم. بیایید این دو احتمال را بررسی کنیم: اگر برنده شوی، همه‌چیز را برده‌ای؛ اگر ببازی، چیزی از دست نداده‌ای. پس بی‌درنگ شرط ببند که او هست. بله، اما باید شرط ببندی. اختیاری در کار نیست. تو در این بازی قرار گرفته‌ای. پس چه انتخابی خواهی کرد؟... در اینجا، امکان دستیابی به زندگی‌ای بی‌نهایت شاد وجود دارد، در برابر احتمال از دست دادن در دنیایی محدود. و آنچه در این بازی به خطر می‌اندازی، محدود است. تو همه‌چیز را ممکن است ببری، و تنها چیز اندکی را از دست بدهی... (Pascal, 1995: 123).

برای روشن‌تر شدن ساختار این استدلال، پاسکال از زبان بازی و شرطبندی استفاده می‌کند؛ برای مثال، فرض کنید در برابر فرد x سکه‌ای روی میز است و فردی به او پیشنهاد

می‌دهد در ازای پرداخت یک یورو بر روی خط شرط‌بندی کند. اگر شرط‌بندی او درست از آب دربیاید، برنده یک میلیون یورو می‌شود و اگر اشتباه کند و شیر بیاید، فقط آن یک یورویی که بر آن شرط بسته بود را از دست می‌دهد. این شرایط از نظر عقلی و نیز منفعتی که می‌تواند برای فرد به دنبال بیاورد، ایجاب می‌کند فرد بر روی خط آمدن سکه شرط‌بندی کند. حال پاسکال همین منطق را به مسئله خدا بسط می‌دهد. او دو محور را در نظر می‌گیرد: وضعیت واقع (خدا هست/نیست) و انتخاب فرد (باور/عدم باور). حاصل، چهار حالت است:

۱. باور داشتن به خدا و وجود او (سود بی‌نهایت / رستگاری ابدی)؛
۲. باور داشتن به خدا و عدم وجود او (زیان محدود/ مثلاً محدودیت‌های دینی)؛
۳. عدم باور داشتن به خدا و عدم وجود او (سود محدود/ آزادی نسبی در زندگی)؛
۴. عدم باور داشتن به خدا و وجود او (زیان بی‌نهایت / مجازات جاودانه).

وضعیت	باور	عدم باور
خدا هست	سود بی‌نهایت	زیان بی‌نهایت
خدا نیست	زیان محدود	سود محدود

از منظر نظریه تصمیم، این جدول را می‌توان به مدل ارزش انتظاری ترجمه کرد. اگر p احتمال وجود خدا باشد و (ایمان/خدا) U سود بی‌نهایت، آنگاه:

$$EV(\text{Belief}) \sim p * (+\infty) + (1-p) * (-c)$$

$$EV(\text{Non-belief}) \sim p * (-\infty) + (1-p) * (+d)$$

هر مقدار $p < 0$ ارزش انتظاری ایمان را بر بی‌ایمانی غالب می‌کند (Jordan, 2006: 81-).
(83; Hájek, 2022: 1-3).

۳. تحلیل و بررسی بُعد معرفت‌شناختی برهان شرط‌بندی پاسکال

در ارزیابی برهان شرط‌بندی پاسکال از منظر معرفت‌شناسی، نخستین پرسش بنیادین این است که آیا دلایل عملی می‌توانند به‌تنهایی مبنایی کافی برای موجه‌سازی باور باشند یا نه؟ و همچنین، آیا صرف باورمندی هرچند موجه در سنت خدا‌باوری تئیستی کاربرد دارد؟ پاسکال با تکیه بر محاسبه سود و زیان می‌کوشد نشان دهد که در وضعیت شک، باور به

خدا از نظر عقل عملی برتر است. اما باید دید آیا چنین دلایل عملی می‌توانند همان‌گونه که در نظریه معرفت انتظار می‌رود، جایگزین دلایل نظری شوند و ما را به باور صادق موجه برسانند؟

این بحث پیش از هر چیز نیازمند تمایزگذاری دقیق میان دو مفهوم باور و ایمان است.^۴ باور، در معنای رایج در معرفت‌شناسی تحلیلی، حالت شناختی‌ای است که معمولاً در پاسخ به شواهد و دلایل شکل می‌گیرد و به‌سوی صدق گرایش دارد. اما ایمان، به‌ویژه در خداباوری تئستی سنت‌های دینی ابراهیمی، چیزی فراتر از باور است و نوعی اعتماد وجودی، التزام عملی و تسلیم قلبی در برابر خداوند محسوب می‌شود. این تفاوت در متون مقدس به‌روشنی آمده است؛ برای مثال در قرآن آمده است:

{برخی از} بادیه‌نشینان گفتند: ایمان آوردیم بگو ایمان نیاوردید لیکن بگوئید اسلام آوردیم و هنوز در دل‌های شما ایمان داخل نشده است (حجرات/ ۱۴).

در عهد جدید نیز شاهد وجود آیاتی از همین دست هستیم؛ برای مثال، در انجیل متی عیسی مسیح می‌گوید:

این قوم با زبان خود مرا حرمت می‌نهند، ولی دل‌هایشان از من دور است (انجیل متی/ ۱۵):
(۸)

هرکه بگوید: ای خداوند، ای خداوند، به ملکوت آسمان وارد نخواهد شد؛ بلکه آنکه اراده پدر مرا که در آسمان است به‌جا آورد (کتاب مقدس، انجیل متی/ ۷: ۲۱).

این آیات و آیاتی مشابه آنها^۵ نشان می‌دهند که صرف تصدیق زبانی یا حتی اعتقاد ذهنی به وجود خدا، اگر بر پایه تسلیم کامل قلب و اراده و نیز عمل نباشد، با معنای الهیاتی ایمان سازگار نیست. این تمایز نتایج مهمی برای برهان پاسکال دارد. حتی اگر بپذیریم که محاسبه منفعت می‌تواند در برخی افراد به شکل‌گیری نوعی باور به خدا بینجامد، این مسیر از منظر تئیسیم سنتی کفایت لازم برای ایمان را ندارد. ایمان، در این معنا، نه محصول یک معادله عقلانی، بلکه ثمره یک دگرگونی درونی و تعهد عملی است. بنابراین، یکی از نقدهای محوری به برهان پاسکال آن است که حتی موفقیتش در ایجاد باور عملی، تضمینی برای تحقق ایمان حقیقی نیست. در پاسخ به این ایراد، پاسکال و هواداران او استدلال می‌کنند که فرد ندانم‌گرا اگر پس از شرطبندی بر وجود خدا شیوه زندگی مؤمنان را در پیش بگیرد و مشغول عبادت و ستایش خداوند شود، این باوری که به‌صورت احتیاطی اتخاذ شده است

می‌تواند به باور و ایمانی حقیقی تبدیل شود (Warman, 2021: 10-13). اما در نقد این استدلال باید گفت نمی‌توان ایمان را صرفاً حاصل یک عادت که در یک فرایند در طول زمان شکل می‌گیرد دانست و نیز معیار منطقی و موجهی وجود ندارد که فرد پس از گذراندن این فرایند و شرکت در مراسمات مذهبی و اجتماعات دینی، ایمان حقیقی در دلش ایجاد شود.^۶

در ادامه، با فاصله گرفتن از معنای الهیاتی ایمان و تمرکز بر معنای معرفت‌شناختی باور، پرسش دیگری مطرح می‌شود و آن عبارت است از اینکه آیا صرف به‌صرفه بودن یک گزاره، به‌ویژه در شرایط خطیر عملی، برای موجه بودن آن کافی است؟ در معرفت‌شناسی، باور موجه با شواهد پیوند دارد و انتظار می‌رود که دلایل موجه‌کننده آن به نوعی با صدق مرتبط باشند (Audi, 2011: 24-26). اما لزوماً ترجیح صدق یک گزاره به‌خودی خود شاهد و قرینه‌ای بر موجه بودن باور به آن و نیز صادق بودن آن نیست (سالاری، ۱۴۰۰: ۱۲۸). این بدان معناست که اگر فردی صرفاً به‌دلیل سودمندی یک گزاره به آن معتقد شود، بدون پشتوانه شواهد، هرچند از نظر عملی، آن هم در مقیاس فردی موجه باشد، اما این باور از منظر معرفتی همچنان ناقص است. حتی خداناباوری نیز، در صورتی که بر مبنای شواهد و استدلال‌های صادقانه اتخاذ شده باشد، می‌تواند از منظر شخصی موجه باشد (سالاری، ۱۴۰۰: ۱۲۲).

در این قرائت، ممکن است فردی در شرایط خاص زندگی خود با توجه به باورهای پیشینی، وضعیت روانی و تجربه‌های شخصی به این نتیجه برسد که باور به خدا برای او سود خالص بیشتری دارد؛ برای مثال، ممکن است فردی در پی فقدان عزیزش تنها با اتکا به باور به خدا آرامش روانی و انسجام وجودی خود را بازیابد، در حالی که فرد دیگری در شرایط مشابه، از طریق سازوکارهای غیردینی همچون حمایت اجتماعی یا روان‌درمانی به همان تعادل روانی دست یابد. بنابراین، موجه بودن عملی باور دینی وابسته به شرایط خاص و تجربه‌های شخصی افراد است و قابلیت تعمیم به‌صورت قاعده‌ای کلی و جهان‌شمول را ندارد. حتی در برخی موارد، تفسیر خاصی از باور دینی - مثلاً تلقی خدا به‌عنوان موجودی شرور یا بی‌رحم - می‌تواند شرایط روانی فرد را وخیم‌تر کرده و او را در بحران عمیق‌تری فرو برد. از این رو، موجه بودن عملی باور دینی امری شخصی و وابسته به زمینه‌های فردی است و قابلیت تعمیم به‌صورت قاعده‌ای کلی و جهان‌شمول را ندارد.

در ادامه، این مبحث را می‌توان با چند نقد دیگر از همین جنبه بررسی کرد. ابتدا این

نکته حائز اهمیت است که هرچه شرایط مخاطره عملی بیشتر شود، لزوم شواهد بیشتر برای اتخاذ تصمیم دشوارتر می‌شود و نه آسان‌تر؛ برای مثال، اگر فرد X بخواهد بین دو جعبه آبی و قرمز یکی را انتخاب کند که در یکی از آنها آب است و در دیگری غذا، انتخاب آسانی را در پیش خواهد داشت و چندان نیازی به شواهد ندارد. اما اگر بخواهد بین دو جعبه آبی و قرمز که انتخاب یکی از آنها موجب مرگش می‌شود، یکی را انتخاب کند، نیاز به تحلیل و بررسی شواهد بسیاری دارد. نکته بعدی این است که حتی اگر صرف دلایل موجه عملی و موجه بودن خداباوری به خداناباوری به صورت کلی صادق باشد، باورمند شدن به چیزی را نمی‌توان فرایندی آگاهانه و ارادی قلمداد کرد، زیرا باور امری غیرارادی است که با توجه به عوامل مختلفی که اغلب آنها سنخیتی با اراده انسانی ندارد، شکل می‌گیرد.

نقص دیگر برهان پاسکال، ابهام در تعیین معیار سود و زیان، نسبی‌گرایی و نوعی باور جزمی در این مورد است. به این معنا که به‌طور کلی معیار مقایسه لذت‌های اخروی و دنیوی مشخص نیست. به بیان روشن‌تر، ممکن است فردی هدفمندی و معنای زندگی خود را در عاملی سکولار و غیردینی یافته باشد و به‌همین دلیل بر عدم وجود خدا شرط ببندد؛ درنهایت، اگر خدا وجود نداشته باشد، نمی‌توان به‌راحتی ادعا کرد که سود و سعادت فرد از این شرطبندی کم و ناچیز بوده است. از طرفی، اگر فردی از پذیرش شرطبندی به نفع وجود خدا اکراه داشته باشد و بر وجود او شرط ببندد و درنهایت خدا وجود نداشته باشد، آن فرد به نوعی فرصت یک بار زیستن خود را به روش مطلوبش از دست داده است و نمی‌توان به‌راحتی ادعا کرد که چنین فردی دچار زیان اندکی شده است.

۴. تحلیل و بررسی بُعد اخلاقی برهان شرطبندی پاسکال

پس از بررسی ابعاد معرفت‌شناختی برهان شرطبندی پاسکال، اکنون باید به جنبه‌ای پردازیم که از حیث الهیات عملی و فلسفه اخلاق اهمیت ویژه‌ای دارد؛ یعنی مسئله اخلاق باور. در این بخش به پرسشی بنیادین می‌پردازیم و آن عبارت است از اینکه آیا مجاز هستیم صرفاً به دلیل پیامدهای مطلوب یا منافع شخصی، یک باور دینی را برگزینیم؟ یا آنکه باور باید از مسیر صداقت فکری و جست‌وجوی حقیقت حاصل شود، ولو آن مسیر با منافع شخصی در تعارض باشد؟

پاسکال با ارائه مدل سود - زیان، در واقع به نوعی توجیه عملی برای باور دست می‌زند؛

به این معنا که حتی در غیاب شواهد کافی، انگیزه عقلانی برای انتخاب باور به خدا فراهم می‌آورد. این رویکرد، گرچه در ظاهر از منطق تصمیم‌گیری و نظریه احتمالات بهره می‌برد، اما از منظر اخلاق باور با پرسش‌هایی جدی مواجه است و از نظر اخلاقی محل مناقشه است، زیرا انگیزه آن نه در کشف حقیقت، بلکه در کسب منفعت و پرهیز از زیان قرار دارد (پامر، ۱۳۹۳: ۵۴۰).

در فلسفه اخلاق باور، باورها به دلیل آثارشان بر کنش‌های فردی و اجتماعی باید بر مبنای شواهد کافی و صداقت فکری شکل گیرند. پذیرش یک گزاره صرفاً به دلیل نتایج مفید آن، بدون در نظر گرفتن صدق یا کذب آن، می‌تواند نوعی بی‌صداقتی معرفتی (intellectual dishonesty) به‌شمار آید. در این چارچوب، برهان پاسکال به‌نوعی به «ابزارانگاری ایمان» می‌انجامد؛ یعنی باور به خدا نه به‌عنوان غایت، بلکه به‌عنوان وسیله‌ای برای رسیدن به امنیت ابدی به‌کار گرفته می‌شود. این نگرش، از منظر الهیات تئیستی نیز محل ایراد است. خدایی که محور ایمان دینی است، معمولاً در سنت‌های یکتاپرستانه موجودی دانا، عادل و راستین معرفی می‌شود که به صداقت قلب و نیت بندگان ارزش می‌نهد. در مقابل، شرط‌بندی پاسکال تصویری ضمنی از خدایی ترسیم می‌کند که پذیرای ایمان صرفاً به‌خاطر منفعت است و حاضر است به چنین باوری پاداش دهد.

به نوعی این تفسیر، فهم خدا به‌عنوان موجودی عادل و نیک را دچار مشکل می‌کند، زیرا در تلقی پاسکالی، خدا تبدیل به موجودی می‌شود که از چاپلوسی و رفتار منفعت‌طلبانه بدون معرفت به صداقت آن حمایت می‌کند و خشنود می‌شود (پامر، ۱۳۹۳: ۵۴۲؛ Mackie, 1982: 203). این تصویر نوعی اخلاق ابزارانگارانه دینی ایجاد می‌کند که در آن رابطه عباد و معبود براساس معامله و منفعت‌جویی استوار است، نه محبت و صداقت. افزون‌براین، باید توجه داشت که برهان پاسکال، در شکل ساده‌شده خود، هیچ معیاری برای ارزیابی کیفیت باور ارائه نمی‌دهد. از منظر اخلاقی، کیفیت باور یعنی خلوص نیت، صداقت قلبی و التزام عملی. ممکن است فردی براساس محاسبه پاسکالی به وجود خدا باور بیاورد، اما این باور نه نتیجه ایمان قلبی، بلکه محصول یک تصمیم سودمحورانه است؛ و همین امر می‌تواند به ریا و نفاق بینجامد. این رویکرد می‌تواند با ماهیت اصیل ایمان در تعارض قرار گیرد، زیرا ایمان راستین نیازمند تعهدی وجودی و درونی است، نه صرفاً گزینش عقلانی برای حداکثرسازی سود (پامر، ۱۳۹۳: ۵۴۰). از زاویه فلسفه اخلاق، این مسئله را می‌توان با تمایز میان «ارزش ابزاری»^۷ و «ارزش ذاتی»^۸ تبیین کرد. ایمان در سنت‌های دینی، به‌ویژه در ادیان

ابراهیمی، معمولاً به‌عنوان یک ارزش ذاتی تلقی می‌شود، یعنی چیزی که به خودی خود خیر و مطلوب است، فارغ از پیامدهایش. اما شرطبندی پاسکال، ایمان را عمدتاً به یک ارزش ابزاری فرو می‌کاهد: وسیله‌ای برای کسب پاداش ابدی و پرهیز از عذاب. این جابه‌جایی از ارزش ذاتی به ارزش ابزاری، مهم‌ترین اشکال اخلاقی این برهان است. در همین راستا، مفهوم اخلاق باور ما را وادار می‌کند تا از خود بپرسیم: آیا فردی که صرفاً به خاطر احتمال پاداش یا ترس از مجازات به خدا باور پیدا می‌کند، در عمل به صداقت فکری پایبند است؟ پاسخ به این پرسش، در اغلب سنت‌های اخلاقی، منفی است، چراکه صداقت فکری ایجاب می‌کند باورهای ما بر مبنای شواهد و استدلال‌های صادقانه شکل گیرد، نه بر مبنای محاسبه سود شخصی. همچنین اشکال اخلاقی برهان شرطبندی پاسکال تنها به نیت منفعت‌طلبانه فرد محدود نمی‌شود، بلکه به ساختار خود استدلال نیز بازمی‌گردد. این استدلال، با فروکاستن ایمان به یک انتخاب سودمحور، عملاً کیفیت و حقیقت ایمان را بی‌اهمیت می‌سازد. اگر معیار اصلی، سود بیشتر و ضرر کمتر باشد، آنگاه هر باور دیگری که سود مشابه یا بیشتری وعده دهد، به همان اندازه موجه خواهد بود. این پیامد به‌خوبی نشان می‌دهد که شرطبندی پاسکال، از نظر اخلاقی، فاقد معیارهای لازم برای تمایز میان ایمان راستین و باور صوری است. به علاوه، از منظر نظریه‌های فضیلت‌گرایانه در معرفت‌شناسی و اخلاق، باور دینی مطلوب باید از فضایل فکری همچون صداقت، فروتنی معرفتی و شجاعت در جست‌وجوی حقیقت برآید. شرطبندی پاسکال، در مقابل، این فضایل را جایگزین انگیزه‌های ابزاری می‌کند. به بیان دیگر، در مدل پاسکالی، انگیزه اصلی باور، دستیابی به پاداش یا اجتناب از مجازات است، نه عشق به حقیقت یا تمایل به شناخت خدا. چنین رویکردی، حتی اگر از منظر عقل عملی عاقلانه به نظر برسد، از منظر اخلاق باور دچار نقص جدی است که نیازمند بازنگری در ساختار آن دارد.

از طرفی، پیامدهای اجتماعی این رویکرد نیز قابل تأمل است. اگر باور دینی به‌طور گسترده بر اساس محاسبه سود و زیان پذیرفته شود، نتیجه آن گسترش دینداری ظاهری و کاهش صداقت جمعی خواهد بود. جوامعی که دینداری را صرفاً به‌عنوان یک بیمه اخروی می‌نگرند، ممکن است در عمل به ارزش‌های اخلاقی و معنوی دین پایبندی کمتری نشان دهند. این وضعیت به نوعی به نفاق نهادی منجر می‌شود؛ جایی که نهادهای دینی و اجتماعی، بیش از آنکه به پرورش ایمان حقیقی بپردازند، به بازتولید ظواهر و شعائر بدون محتوا مشغول‌اند.

علاوه بر این، باید به نکته‌ای مهم در فلسفه اخلاق باور توجه داشت، مبتنی بر اینکه باورهایی که صرفاً برای منافع شخصی پذیرفته می‌شوند، حتی اگر از نظر معرفتی خطا نباشند، از نظر اخلاقی همچنان قابل نقد و بررسی هستند. زیرا فرآیند شکل‌گیری آنها فاقد یکپارچگی، صداقت و معیارهایی برای یک حقیقت کلی است. به بیان دیگر، در اخلاق باور، نه تنها نتیجه باور، بلکه مسیر دستیابی به آن نیز اهمیت دارد. لذا شرط‌بندی پاسکال به دلیل بی‌توجهی به این مسیر، در معرض این ایراد بنیادی قرار می‌گیرد.

۵. تحلیل و بررسی بُعد متافیزیکی برهان شرط‌بندی پاسکال

پس از بررسی ابعاد معرفت‌شناختی و اخلاقی، اکنون به نقد متافیزیکی برهان شرط‌بندی پاسکال می‌پردازیم. نقد متافیزیکی به معنای واکاوی پیش‌فرض‌های هستی‌شناختی و الهیاتی‌ای است که ساختار و نتیجه این برهان را شکل می‌دهند. اگر این پیش‌فرض‌ها نادرست یا ناکامل باشند، حتی انسجام صوری برهان نیز تضمینی برای اعتبار آن نخواهد بود. برهان پاسکال، چنانکه در بخش نخست مقاله دیدیم، بر مبنای مدلی دوگزینه‌ای استوار است: یا به خدا باور می‌آوریم یا نمی‌آوریم. در این مدل، باور به خدا یک واحد همگن و یکتا در نظر گرفته شده است که محتوای آن با تصویری خاص از خدا، یعنی خدای مسیحیت کاتولیک قرن هفدهم، همخوانی دارد. این ساده‌سازی، در نگاه نخست جذاب به نظر می‌رسد، زیرا محاسبه سود و زیان را روشن و قابل فهم می‌سازد. اما از منظر متافیزیکی و فلسفه دین، این ساده‌سازی نوعی «مغالطه دوگانه جعلی»^۹ است؛ زیرا جهان باورهای دینی و الهیاتی به مراتب متکثرتر و پیچیده‌تر از این دوگانه است. حال ایرادی که این مغالطه به آن توجه نمی‌کند با عنوان «مسئله خدایان متعدد» شناخته می‌شود. این مسئله بر این نکته تأکید دارد که در جهان واقعی، گزینه‌های دینی به دو حالت باور و عدم باور محدود نمی‌شوند. زیرا ما با ادیان، الهیات و تصاویر گوناگون از خدا یا خدایان مواجه‌ایم؛ از خدای واحد اسلام و یهودیت و مسیحیت گرفته تا نظام‌های چندخدایی، الهیات غیرشخصی بودایی یا برهمنی، و حتی تصورات فلسفی از امر متعالی و نیز انواع مختلف خداباوری.^{۱۰} همان‌طور که بنتون (Benton, 2018: 270) یادآور شده است، این تنوع مدل ساده پاسکال را دچار بحران می‌کند. اگر به جای یک جدول دو در دو، یک جدول چندبُعدی با گزینه‌های مختلف ترسیم کنیم، آنگاه احتمال صحت هر گزینه میان همه تقسیم

می‌شود و تعارض میان آموزه‌ها و وعده‌های این ادیان باعث می‌شود شرطبندی روی یکی، در صورت صحت دیگری، نه تنها سود نداشته باشد، بلکه زیانی عظیم در پی داشته باشد.

عدم باور	ایمان به یهودیت	ایمان به زرتشتیت	ایمان به اسلام	ایمان به مسیحیت	باور / وضعیت
-	زیان	زیان	زیان	سود	صدق مسیحیت
-	زیان	زیان	سود	زیان	صدق اسلام
-	زیان	سود	زیان	زیان	صدق زرتشتیت
-	سود	زیان	زیان	زیان	صدق یهودیت
سود	زیان	زیان	زیان	زیان	عدم وجود خدا

با توجه به جدول بالا، این نکته اهمیت دارد که برخلاف فرض ضمنی پاسکال، شرطبندی دینی همیشه کم‌خطر یا بی‌ضرر نیست. در برخی سنت‌های دینی، انتخاب خدای نادرست یا باور به تصویری ناصحیح از خدا می‌تواند بدترین پیامد ممکن را به بار آورد؛ برای مثال، از منظر الهیات اسلامی، باور به خدایان متعدد یا خدایی غیر از الله، نه تنها بی‌فایده است، بلکه جرم شرک به‌شمار می‌آید که به مراتب سنگین‌تر از کفر ساده است. قرآن در این باب می‌گوید:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ (نساء / ۴۸)؛ همانا خداوند این را که به او شرک ورزیده شود نمی‌بخشد، و جز آن [هر گناه دیگری] را برای هر که بخواهد می‌بخشد.

بدین ترتیب، اگر فردی بر خدای نادرست شرط ببندد، در چارچوب چنین باوری، نه تنها سودی کسب نمی‌کند، بلکه با مجازاتی بی‌نهایت شدیدتر مواجه خواهد شد. همچنین، حتی اگر فرد بر روی دین صحیح شرطبندی کند اما بر مذهب اشتباه شرط ببندد، ممکن است دچار زیان بی‌نهایت شود. با این تفاسیر، این نقطه ما را به تقابل میان انحصارگرایی دینی و پلورالیسم دینی می‌کشاند. پلورالیسم دینی، چنانکه برخی فیلسوفان معاصر مطرح کرده‌اند، می‌پذیرد که ادیان مختلف می‌توانند مسیرهایی معتبر (ولو ناقص) به سوی حقیقت غایی باشند؛ در این صورت، به حالت کلی خداباوری تئستی و اعتقاد به خدای یگانه بر عدم باور به خدا ترجیح دارد. در مقابل، انحصارگرایی دینی مدعی است که تنها یک دین، یا

حتی یک قرائت خاص از یک دین، حقیقت کامل را داراست. مصباح یزدی از منظر الهیات اسلامی تصریح می‌کند: «از نظر اسلام (و بسیاری از دیگر ادیان)، فقط یک دین صحیح وجود دارد و بقیه ادیان باطل‌اند» (مصباح یزدی، ۱۳۹۲: ۹۳).

اگر این دیدگاه درست باشد، فضای تصمیم‌گیری دینی بسیار متفاوت از تصور پاسکال خواهد بود؛ زیرا در این صورت، باور به هر دین یا خدایی غیر از دین حق، همان‌طور که اشاره شد، نه تنها سودی ندارد، بلکه می‌تواند موجب مجازات شدیدتر شود نسبت به یک فرد بی‌باور. به تعبیری، مشکل اصلی شرط‌بندی پاسکال این است که فرض‌هایی درباره ذات خدا می‌سازد که بخشی از یک سنت دینی‌اند، اما در دیگر سنت‌های دینی وجود ندارند (سوبر، ۱۴۰۲: ۱۸۷).

پاسکال، به‌طور مشخص، بر خدای مسیحیت شرط بست؛ خدایی که وجود شخصی دارد، به بندگان پاداش یا مجازات ابدی می‌دهد و ایمان به او شرط لازم برای نجات است. اما این تصویر، حتی درون مسیحیت نیز همگانی نیست و در مذاهب و فرقه‌های مختلف آن تفاوت‌هایی وجود دارد. همچنین، در ادیانی چون بودیسم، مفهوم خدا به معنای شخصی و پاداش‌دهنده پاسکالی اساساً وجود ندارد. به علاوه، مشکل دیگر این است که برهان پاسکال هیچ ابزار متافیزیکی برای تشخیص اینکه کدام خدای مفروض یا کدام سنت دینی درست است، ارائه نمی‌دهد. حتی اگر بپذیریم که باور به خدا از نظر عقل عملی سودمند و اخلاقی است، این گزاره هیچ پاسخی به پرسش «کدام خدا؟» یا «کدام دین؟» نمی‌دهد. این ضعف باعث می‌شود که فرد، بسته به زمینه فرهنگی و دینی خود، بتواند همان محاسبه پاسکالی را برای خدای سنت خودش انجام دهد. در نتیجه، ما با مجموعه‌ای از شرط‌بندی‌های موازی روبه‌رو می‌شویم که هیچ‌یک بر دیگری برتری استدلالی ندارد. از منظر نظریه تصمیم نیز این وضعیت مشکل‌ساز است. در مدل پاسکال، حذف گزینه‌ها بدون دلیل موجه رخ می‌دهد؛ او بسیاری از گزینه‌های دینی ممکن را کنار گذاشته و فقط به دو حالت، یعنی باور و عدم باور به خدای خاص خود پرداخته است. اما در نظریه تصمیم عقلانی، حذف گزینه‌های واقعی و ممکن باعث بی‌اعتباری کل محاسبه می‌شود. بنابراین، در فضای واقعی متکثر دینی، ساختار دوگزینه‌ای پاسکال فرو می‌ریزد و نتیجه‌گیری او مبنی بر عقلانی‌تر بودن باور بی‌پایه می‌شود. اگر فضای تصمیم‌گیری دینی را واقع‌گرایانه و نه به صورت ساده‌سازی شده پاسکالی در نظر بگیریم، باید بپذیریم که گزینه‌های پیش‌رو برای یک فرد متفکر به ده‌ها یا حتی صدها حالت متفاوت تقسیم می‌شود. هر یک از این حالت‌ها شامل مفهومی خاص از خدا، آموزه‌های

دینی، و شرایط نجات یا رستگاری است. در چنین حالتی، محاسبه سود و زیان بر پایه نظریه تصمیم، مستلزم آن است که به هریک از این گزینه‌ها یک احتمال صحت و یک میزان پاداش یا مجازات اختصاص دهیم. اما همین‌جا یک مشکل اساسی نمایان می‌شود. پاسکال هیچ مبنایی برای تعیین این احتمالات ارائه نمی‌کند و این امر باعث می‌شود محاسبه او نه بر شواهد عینی، بلکه بر مفروضات فرهنگی و اعتقادی خودش بنا شود. همچنین، اگر برهان پاسکال را در قالب یک ماتریس سود-زیان چندگزینه‌ای بازسازی کنیم، نتیجه بسیار متفاوت خواهد بود. در این ماتریس، سود بی‌نهایت وعده داده شده به پیروان هر دین خاص، در برابر زیان بی‌نهایت محتمل برای انتخاب دین نادرست قرار می‌گیرد. این وضعیت باعث می‌شود که انتخاب هر گزینه، ریسکی هم‌سنگ با سود آن داشته باشد و بدین ترتیب هیچ گزینه‌ای براساس محاسبه عقل عملی، برتری قاطع پیدا نکند. علاوه بر این، اگر برخی سنت‌ها مانند اسلام، باور به خدایان دیگر را گناهی شدیدتر از کفر بدانند، آنگاه شرطبندی اشتباه حتی می‌تواند از منظر محاسبه ریسک، زیان‌بارتر از عدم شرطبندی باشد. بنابراین، فردی که بر خدای نادرست شرط می‌بندد، در معرض مجازاتی قرار می‌گیرد که از دیدگاه این سنت، نه تنها از نظر شدت، بلکه از نظر ماهیت، سنگین‌تر از بی‌ایمانی صریح است. این نکته به وضوح با پیش‌فرض کلیدی پاسکال، یعنی عدم زیان جدی در صورت خطا، ناسازگار است. او فرض می‌کند که اگر خدا وجود نداشته باشد، باورمند تنها زیانی اندک متحمل می‌شود و اگر وجود داشته باشد، به سود بی‌نهایت می‌رسد. اما در یک فضای دینی متکثر، اگر فرد بر خدای نادرست شرط ببندد، ممکن است از دیدگاه دین صحیح، نه تنها به سودی نرسد، بلکه به زیان بی‌نهایت دچار شود. این احتمال کافی است تا محاسبه او سست گردد و نیازمند بازنگری جدی شود.

۶. نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

این پژوهش نشان داد که هرچند برهان شرطبندی پاسکال از انسجام صوری و جذابیت عملی برخوردار است و جایگاهی خاص در تاریخ فلسفه دین یافته، اما در مقام مبنایی مستقل برای موجه‌سازی باور به خدا با چالش‌های جدی مواجه است. از منظر معرفت‌شناسی، تمایز بنیادین میان باور و ایمان آشکار ساخت که حتی اگر فردی به واسطه محاسبات منفعت‌گرایانه به باور برسد، چنین باوری از حیث دینی کفایت لازم برای ایمان

حقیقی ندارد. ایمان در سنت‌های ابراهیمی مستلزم اعتماد قلبی، التزام عملی و تحولی وجودی است که نه با اراده صرف و نه با محاسبات عقلانی شکل می‌گیرد. همچنین، باور به‌مثابه یک حالت ذهنی امری غیرارادی است و نمی‌توان آن را صادقانه بر مبنای محاسبه سود و زیان برگزید. بنابراین، شرط‌بندی پاسکال نمی‌تواند جایگزینی برای شواهد معرفتی و دلایل نظری در توجیه باور دینی باشد. از منظر اخلاق باور، تحلیل حاضر نشان داد که پذیرش ایمان صرفاً بر پایه منفعت‌طلبی به احتمال زیاد بی‌صداقتی معرفتی، ریاکاری دینی و حتی نفاق نهادی را به دنبال دارد که یک خلأ بنیادین در دینداری افراد از نظر دینی و معنوی محسوب می‌شود. به تعبیری برهان پاسکال ایمان را از جایگاه ارزش ذاتی خود به سطح ابزاری و معاملاتی فرو می‌کاهد و تصویری از خدا ارائه می‌دهد که به ایمان صرفاً منفعت‌محور پاداش می‌دهد. چنین برداشتی با گوهر ایمان راستین ناسازگار است و پیامدهای اجتماعی آن می‌تواند به گسترش دینداری ظاهری و کاهش صداقت جمعی بینجامد. از بُعد متافیزیکی نیز، برهان پاسکال با معضل تکثر ادیان و مسئله خدایان متعدد رویه‌روست. مدل دوگزینه‌ای باور و عدم باور که او ارائه می‌دهد، در برابر واقعیت متکثر دینی فرو می‌ریزد؛ زیرا در جهان واقعی، انتخاب هر دین خاص در صورت صحت دین دیگر می‌تواند به زبانی هم‌سنگ یا حتی شدیدتر از بی‌ایمانی منجر شود. این مسئله نشان می‌دهد که محاسبه پاسکالی، بدون ارائه معیاری برای انتخاب میان ادیان، فاقد کارآمدی لازم است.

در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که ارزش اصلی برهان شرط‌بندی پاسکال نه در اثبات عقلانیت خدا‌باوری و برهان یقینی، بلکه در ایجاد انگیزه عملی و روان‌شناختی برای استمرار ایمان در شرایط تردید است. این برهان بیشتر کارکردی تقویتی و اقناعی برای مؤمنان در آستانه شک و احتمالاً کارکردی ترغیبی برای غیرمؤمنان دارد و نه ابزاری الزام‌آور قوی و یقینی برای اقناع آنها. بر این اساس، هرچند شرط‌بندی پاسکال از منظر تاریخی و فلسفی حائز اهمیت است، اما کارآمدی آن تنها در پرتو براهین سستی‌تر و در چارچوب تجربه‌های ایمانی فردی معنا می‌یابد. در واقع، توان اقناعی این استدلال بیش از آنکه بر مبانی نظری محکم استوار باشد، بر انگیزش عملی و روان‌شناختی تکیه دارد؛ از همین رو، محدودیت‌های آن نه صرفاً در یک سطح خاص، بلکه در ابعاد گوناگون معرفتی و وجودی قابل مشاهده است. بدین ترتیب، نمی‌توان آن را به‌تنهایی مبنایی کافی برای عقلانیت خدا‌باوری دانست.

پی‌نوشت

۱. در سنت دینی ادیان ابراهیمی و در شاخه‌های مهم هر سه دین یهودیت، مسیحیت و اسلام صرف ایمان کافی نیست و ایمان باید با عمل صالح همراه باشد تا فرد از پاداش اخروی بهره‌مند شود. البته برخی شاخه‌ها نیز نقش ایمان را کلیدی‌تر و یا ایمان صرف را برای رستگاری و پاداش اخروی کافی می‌دانند. به‌رحال در دو حالت ایمان بنیاد و اساس محسوب می‌شود که ارزش عمل صالح به‌معنای خالص بودن آن برای خداوند را مشخص می‌کند.
۲. در سنت اسلامی و در منابع حدیثی، نمونه‌هایی از استدلال‌های پیامدگرایانه و مشابه با برهان شرطبندی پاسکال دیده می‌شود؛ از جمله در مناظره‌ای میان امام صادق(ع) و ابن‌ابی‌العوجاء، که در آن امام بر نتایج اخروی باور و عدم باور به خداوند تأکید می‌کند (شیخ صدوق، ۱۳۹۸: ۲۷۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۰۲). با این حال، اینکه آیا این تقریر را می‌توان معادل استدلال پاسکال دانست، و اینکه آیا ایرادهای مطرح‌شده بر شرطبندی پاسکال بر احادیث نیز وارد است یا خیر، محل بحث و اختلاف است؛ از این‌رو، پرداختن تفصیلی به آن از گنجایش پژوهش حاضر خارج است. برای نمونه، رجوع کنید به: مروارید و مهدوی‌مهر، ۱۳۹۷. در نتیجه، این پژوهش صرفاً به بررسی برهان شرطبندی پاسکال در سنت غربی آن می‌پردازد.
۳. قلب از نظر پاسکال به‌معنای عامل عاطفی ضد عقلی در مقابل عامل عقلی - منطقی نیست؛ قلب، جان در مقایسه با روح نیست. قلب - که اندام جسمی نماد آن است - به‌معنای مرکز شخصی و روحی انسان، باطنی‌ترین مرکز فعال، نقطه آغاز ارتباطات پویای شخصی انسان با دیگران است، ابزار دقیقی که انسان با آن تمام واقعیت خود را به‌دست می‌آورد. قلب یقیناً به‌معنای ذهن آدمی است؛ اما نه ذهن به‌عنوان نوعی تفکر کاملاً نظری یا استدلال بلکه به‌عنوان حضور ارتجالی، ادراک شهودی، در وجودی، شناخت کلی، و در واقع عشق (یا حتی نفرت) به گسترده‌ترین معنا (کونگ، ۱۴۰۰: ۱۱۹).
۴. تمایز میان «ایمان» و «باور» از مباحث بنیادی در فلسفه دین معاصر است. به‌طور کلی، «باور» ناظر به تصدیق شناختی گزاره‌ای است، درحالی‌که «ایمان» افزون‌بر وجه معرفتی، مشتمل بر مؤلفه‌های ارادی، عاطفی و التزامی است. به بیان دیگر، ایمان صرفاً پذیرش یک گزاره درباره خدا نیست، بلکه نوعی اعتماد، تعهد و جهت‌گیری وجودی نسبت به امر الهی را نیز دربرمی‌گیرد. برای مطالعه تکمیلی‌تر رجوع کنید به (Bishop, 2007; Plantinga, 2000; Alston, 1996).
۵. «بعضی از مردم می‌گویند به خدا و روز آخرت ایمان آورده‌ایم، درحالی‌که مؤمن نیستند. آنان خدا و مؤمنان را می‌فریبند، درحالی‌که جز خودشان را فریب نمی‌دهند و نمی‌فهمند.» (بقره/ ۸-۹) / «منافقان می‌خواهند خدا را فریب دهند، و حال آنکه خدا آنان را فریب می‌دهد. و چون به نماز می‌ایستند، با کسالت می‌ایستند و ریا می‌کنند و خدا را جز اندکی یاد نمی‌کنند.»

- (نسا/ ۱۴۲) / «ای برادران من، چه فایده دارد اگر کسی گوید ایمان دارم، اما عمل نداشته باشد؟ آیا چنین ایمانی می‌تواند او را نجات دهد؟» (کتاب مقدس، رساله یعقوب / ۲:۱۴).
۶. پاسکال تحت تأثیر جنبش «یانسن‌گرایی» بود که عقیده داشت ایمان تنها حاصل فیض الهی است؛ به‌همین دلیل تأکید می‌کرد اگر فرد با در پیش گرفتن زندگی همچون مؤمنان خود را در معرض ایمان قرار دهد مشمول فیض الهی می‌شود اما همچنان می‌توان از این منظر نیز نقدی به پاسکال وارد کرد و آن عبارت است از این نکته که نمی‌تواند از افعال الهی به‌صورت یقینی سخن گفت به این معنا که همچین فردی حتماً مشمول فیض الهی می‌شود. در غیراین‌صورت این مسئله تحت تأثیر یک پیش‌زمینه الهی قرار می‌گیرد که خود نیازمند اثبات است.
۷. ارزش ابزاری به ارزش یا اهمیتی اشاره دارد که یک چیز به‌واسطه کارکرد، سودمندی یا نتایجی که در خدمت رسیدن به اهداف دیگر دارد، پیدا می‌کند؛ یعنی ارزش آن نه در خود، بلکه در ابزار بودنش برای دستیابی به امور دیگر است.
۸. ارزش ذاتی به آن نوع ارزش گفته می‌شود که یک چیز یا پدیده به‌خاطر خود و مستقل از پیامدها و نتایج بیرونی‌اش دارد؛ یعنی خود آن چیز فی‌نفسه ارزشمند است.
۹. **دوگانه‌انگاری جعلی**: مغالطه‌ای است که در آن استدلال‌کننده مسئله‌ای را تنها در قالب دو گزینه‌ی متقابل و انحصاری عرضه می‌کند، گویی هیچ امکان دیگری وجود ندارد؛ درحالی‌که در واقع می‌توان گزینه‌های متنوع یا راه‌حل‌های میانه را نیز در نظر گرفت. این خطا معمولاً باعث ساده‌سازی افراطی و جهت‌دهی نادرست به بحث می‌شود. مثلاً گفته شود: «یا باید همه چیز را به علم سپرد یا هیچ شناختی ممکن نیست».
۱۰. انواع مهم خدا‌باوری عبارت‌انداز:
- تئیسم (Theism): باور به خدایی شخص‌وار که جهان را آفریده و در آن مداخله می‌کند.
 - دئیسم (Deism): اعتقاد به خدایی خالق که پس از آفرینش جهان در آن دخالتی ندارد.
 - هنوتئیسم (Henotheism): پرستش یک خدای برتر در میان خدایان متعدد.
 - پانتئیسم (Pantheism): یکی دانستن خدا با طبیعت یا کل هستی.
 - پان‌ان‌تئیسم (Panentheism): باور به اینکه جهان در خداست، ولی خدا فراتر از جهان است.
 - تنویتیسم (Dualism): اعتقاد به دو اصل مستقل و ازلی، معمولاً خیر و شر.
 - چندخدایی (Polytheism): باور به وجود و پرستش خدایان متعدد.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۹۶). ترجمه: مهدی فولادوند، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
کتاب مقدس (عهد جدید) (۲۰۲۱).
- براون، کالین (۱۳۸۴). *فلسفه و ایمان مسیحی*، ترجمه: طاهره وس میکائیلیان، تهران: انتشارات علمی-فرهنگی.
بریه، امیل (۱۳۹۳). *تاریخ فلسفه قرن هفدهم*، ترجمه: اسماعیل سعادت، تهران: نشر هرمس.
پامر، مایکل (۱۳۹۳). *درباره خدا*، ترجمه: نعیمه پورمحمدی، تهران: انتشارات علمی-فرهنگی.
خسروی فارسانی، ح؛ و اکبری، س. (۱۳۸۴). «بررسی انتقادی استدلال شرطبندی پاسکال در اثبات وجود خدا». *مجله اندیشه دینی*، ۲(۴)، صص ۷۵-۹۴.
- سالاری، زینب (۱۴۰۰). شرطبندی بر وجود خدا: نگاهی معرفت‌شناختی به برهان‌های عملی خداپاوری، تهران: نشر طه.
- سعیدی، مهدی؛ و زادی‌یوسفی، یعقوب (۱۳۹۴). «اشکال خدایان متعدد و شرطبندی پاسکال». *فصلنامه فلسفه دین*، ۴(پاییز و زمستان)، صص ۴۳-۶۶.
- سوبر، الیوت (۱۴۰۲). *مسائل اصلی فلسفه*. ترجمه: رضا یعقوبی، تهران: نشر کرگدن.
- شکرالهی، ع. (۱۳۹۰). «بررسی تطبیقی اصل برائت و برهان شرطبندی پاسکال». *فصلنامه پژوهش‌های فلسفی*، ۹(۳)، صص ۴۵-۶۲.
- شهرآیینی، م؛ و رئیس، ف. (۱۴۰۳). «بازخوانی شرطبندی پاسکال در بستر الهیاتی خاص آن (سنت آگوستینی - یانسنی)». *جستارهای فلسفه دین*، ۱۳(۱)، صص ۴۵-۶۸.
- شیخ صدوق. (۱۳۹۸ق). *التوحید*، قم: جامعه المدرّسین.
- کونگ، هانس (۱۴۰۰). *خدا در اندیشه فیلسوفان غرب*، ج. ۱، ترجمه: حسن قنبری، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). *بحار الأنوار*، ج. ۱۰، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- مروارید، مهدی؛ و مهدوی‌مهر، حامد (۱۳۹۷). «بررسی تمایز ماهوی برهان شرطبندی پاسکال» و «حدیث محاجّه امام صادق(ع) و ابن‌ابی‌العوجاء». *فصلنامه جستارهای فلسفه دین*، ۱۱(۲)، صص ۶۳-۸۸.
- مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۹۲). *رابطه علم و دین*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- ناصری، م. (۱۳۹۰). «درآمدی معرفت‌شناختی بر نقد برهان شرطبندی پاسکال». *پژوهشنامه فلسفه دین*، ۶(۱)، صص ۵۵-۷۴.
- واربرتون، نایجل (۱۴۰۱). *تاریخچه فلسفه*، ترجمه: مریم تقدیسی، تهران: نشر ققنوس.

Alston, W. P. (1996). *Perceiving God: The Epistemology of Religious Experience*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Audi, R. (2011). *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*, 3rd edition, Routledge.

- Benton, M. A. (2018). "Pragmatic Encroachment and Theistic Knowledge", in: M. A. Benton, J. Hawthorne, & D. Rabinowitz (Eds.), *Knowledge, Belief, and God: New Insights in Religious Epistemology*, pp. 267–290, Oxford University Press.
- Bishop, J. (2007). *Believing by Faith: An Essay in the Epistemology and Ethics of Religious Belief*, Oxford: Oxford University Press.
- Hájek, A. (2022). "Pascal's wager", in: E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2022 ed.), Stanford University:
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/pascal-wager>.
- Jordan, J. (2006). *Pascal's Wager: Pragmatic Arguments and Belief in God*, Oxford University Press.
- Mackie, J. L. (1982). *The Miracle of Theism: Arguments for and Against the Existence of God*, Clarendon Press.
- Mesbah Yazdi, Mohammad-Taqi (2013). *The Relationship between Science and Religion*, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian]
- Naseri, M. (2011). "An Epistemological Introduction to the Critique of Pascal's Wager", *Journal of Religious Philosophy Studies*, 6(1), pp. 55–74. [In Persian]
- Pascal, B. (1995). *Pensées*, trans. by: A. J. Krailsheimer, Penguin Classics. (Original work published 1670).
- Pasternack, L. (2012). "The Many Gods Objection to Pascal's Wager: A Decision-Theoretic Response", *International Journal for Philosophy of Religion*, 71(2), pp. 123–140.
- Plantinga, A. (2000). *Warranted Christian Belief*, Oxford: Oxford University Press.
- Saeidi, Mehdi., & Zadi-Yousefi, Yaghoob (2015). "The Objection of Many Gods and Pascal's Wager", *Journal of Philosophy of Religion*, 4 (Autumn and Winter), pp. 43–66. [In Persian]
- Warman, J., & Efirid, D. (2021). "After Pascal's Wager: On Religious Belief, Regulated and Rationally Held", *International Journal for Philosophy of Religion*, 90(1), pp. 61–78.
<https://doi.org/10.1007/s11153-021-09790-2>.
- Zagzebski, L. T. (1996). *Virtues of the Mind: An Inquiry into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge*, Cambridge University Press.